

İKTİSAT TEORİSİNDE EMEĞİN ÖYKÜSÜ: DEĞERİN KAYNAĞI OLAN EMEKTEN MARJİNAL FAYDANIN TÜREVİ OLAN EMEĞE YOLCULUK

Ersan Bocutođlu¹

ÖZET

İktisat teorisinde değeri belirleyen faktörün ne olduğu Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say, William Nassau Senior, William Stanley Jevons ve Carl Menger tarafından sorgulanmıştır. Özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin bulunmadığı ilkel toplumlarda değerin tamamen emek tarafından yaratıldığı fikrini ortaya atan Adam Smith'in görüşü, David Ricardo ve Karl Marx tarafından genişletilerek tüm zamanlarda değeri yaratan tek faktörün emek olduğu ilkesine dönüştürülmüş ve emek-değer teorisi adını almıştır. Emek-değer teorisi, öz itibariyle sermayeye dayalı olan kapitalizmin kar teorisine meydan okuduğu için, Jean-Baptiste Say ve William Nassau Senior tarafından yumuşatılmaya çalışılmış, Marjinalist Devrimin öncülerinden William Stanley Jevons ve Carl Menger tarafından yıkılarak yerine marjinal fayda teorisi konmuştur. Emek-değer teorisinde değerin asli kaynağı olan emek, marjinal fayda teorisinde tüketici tercihlerine göre şekillenen türev bir üretim faktörü haline dönüşmüştür. Emeğin değer yaratan tek üretim faktörü mü, değeri yaratan üretim faktörlerinden biri ve en önemlisi mi yoksa değer yaratımında ikincil bir üretim faktörü mü olduğu küreselleşen dünya ekonomisinin en önemli tartışma konularından birisidir ve tartışma henüz sonuçlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Değer, Emek, Fayda, Emek-Değer Teorisi, Marjinal Fayda Teorisi

¹ Prof.Dr. Ersan Bocutoğlu, Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisat Bölümü Başkanındır.
Email: ebocutoglu@ktu.edu.tr

THE TALE OF LABOR IN ECONOMIC THEORY: A JOURNEY FROM THE LABOR AS THE ORIGIN OF A VALUE TO THE LABOR AS THE DERIVATIVE OF MARGINAL UTILITY

Ersan Bocutoğlu

ABSTRACT

What determines value in economic theory was questioned by Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say, William Nassau Senior, William Stanley Jevons and Carl Menger. The view of Adam Smith who proposed that value was created solely by labor in the primitive societies without private property and capital accumulation was extended by David Ricardo and Karl Marx and they developed so called labor theory of value suggesting that labor was always the unique factor that creates value. Since the labor theory of value had challenged the profit theory of capitalism, some classical economists such as Jean-Baptiste Say and William Nassau Senior had tried to soften the labor theory of value, finally the pioneers of the Marginalist Revolution, namely William Stanley Jevons and Carl Menger replaced the labor theory of value with the theory of marginal utility. Labor that was the principal value-creating-factor in the labor theory of value was transformed into a secondary/derivative factor of production that was positioned with respect to consumer preferences. Whether labor is unique factor of production in value creating process or it is one and most important value-creating factor of production or it is a secondary/derivative factor of production in the so called process in globalizing world economy has been under question and debate over the role of labor in the value-creating process does not come to an end.

Keywords: Value, Labor, Utility, Labor Theory of Value, Theory of Marginal Utility

1. GİRİŞ

Emek faktörünün ekonomide oynadığı rol konusunda söylenenler gerçeğin ancak bir kısmını ortaya koymaktadır. Öykünün tümü henüz anlatılmamıştır. Bu nedenle bu makalede ele alınan emegın öyküsü, emegın Avrupa Medeniyetindeki rolü konusundaki tartışmaları kapsamaktadır.

İktisat teorisinde değeri belirleyen faktörün ne olduğu Adam Smith, David Ricardo, Jean-Baptiste Say, William Nassau Senior, William Stanley Jevons ve Carl Menger tarafından sorgulanmıştır. Özel mülkiyetin ve sermaye birikiminin bulunmadığı ilkel toplumlarda değerin tamamen emek tarafından yaratıldığı fikrini ortaya atan Adam Smith'in görüşü, David Ricardo ve Karl Marx tarafından genişletilerek tüm zamanlarda değeri yaratan tek faktörün emek olduğu ilkesine dönüştürülmüş ve emek-değer teorisini adını almıştır. Emek-değer teorisini, öz itibarıyla sermayeye dayalı olan kapitalizmin kar teorisine meydan okuduğu için, Jean-Baptiste Say ve William Nassau Senior tarafından yumuşatılmaya çalışılmış, Marjinalist Devrimin öncülerinden William Stanley Jevons ve Carl Menger tarafından yıkılarak yerine marjinal fayda teorisini konmuştur. Emek-değer teorisinde değerin aslı kaynağı olan emek, marjinal fayda teorisinde tüketici tercihlerine göre şekillenen türev bir üretim faktörü haline dönüşmüştür. Emegın değer yaratan tek üretim faktörü mü, değeri yaratan üretim faktörlerinden biri ve en önemlisi mi yoksa değer yaratımında ikincil bir üretim faktörü mü olduğu küreselleşen dünya ekonomisinin en önemli tartışma konularından birisidir ve tartışma henüz sonuçlanmamıştır.

İktisat teorisinde emek piyasasının analizi, tıpkı meta/mal piyasalarının analizi gibi yürütülmektedir. Mesela sabun fiyatının oluşumu süreci ile ücretin oluşumu süreci aynı evrensel neo klasik arz ve talep yasalarına bağlanmıştır. *Sabunun entelektüel bir kimliğe, koruması gereken bir sağlığa ve geçindirmesi gereken bir aileye sahip olmadığı hususu analizin dışında tutulmakta, ceteris paribus sepetine atılmaktadır.* İktisat bilminde fizik biliminde olduğu gibi evrensel yasalara sahip olma arzusu, tabir aşırı kaçmaz ise fanatizmi, insanın metalaştırılması/mallaştırılması gibi, aslında bilimin de arzu etmediği, sonuçlar doğurabilmektedir.

Bu makalenin amacı, Anglo-Amerikan kökenli iktisat teorisinde emek ile değer arasındaki ilişkilerin teorik tarihi gelişimini özetlemektir. Dikkat edilirse görülecektir ki yerküredeki ideolojik mücadeleler emek faktörü üzerinden yürütülmektedir. Makalenin emek faktörüne farklı açılardan bakan

heterodoks görüşleri yeşertmesi, ortodoks Neo-Klasik İktisat teorisinin sorgulanmasına kapı aralaması beklenmektedir.

Makalede ağırlıklı olarak Ekelund ve Hebert (1975), Oser ve Brue (1988), Kazgan (1997), Skousen (2003) Barber (2007) ve Bocutoğlu (2012) den yararlanılmış, diğer eserler konunun çerçevesinin çizilmesinde kullanılmıştır.

2. İKTİSAT TEORİLERİNDE EMEK VE DEĞER KONUSU

I. Aşama: Adam Smith'in Emek-Değer Teorisi

Adam Smith'in (1723-1790) üzerinde çalıştığı konulardan birisi de değer teorisi. Cevabını aradığı soru şu idi: Bir malın değerini belirleyen nedir? Smith'in bu bağlamda ilk yaptığı şey, Aristo'dan ve Roma düşüncesinden devraldığı, bir malın *kullanım değeri* ile *mübadele (değişim) değeri* arasındaki ayırımdı. Su ve hava gibi bazı mallar büyük bir kullanım değerine sahip olduğu halde, herhangi bir mübadele değerine sahip değildi. Buna karşılık elmas, hiçbir kullanım değeri bulunmadığı halde büyük bir mübadele değerine sahip bulunmaktaydı. Smith bu ayırımı kabul etmesine rağmen, değer teorisini oluştururken, bir başka ifade ile bir malın değerini belirleyen şeyin ne olduğunu araştırırken bu ayırımdan yararlanmadı.

Smith'e göre bir malın fiyatı ile o malın değeri bir birinden farklı şeylerdir. *Fiyat, zaman içinde dalgalandığı, değiştığı halde, değer zaman içinde değişmeyen sabit bir ölçü olmalıdır.* İngiliz düşünür John Locke'dan bu yana İngiliz düşüncesinde, iktisadi değer yaratma sürecinin temel ve orijinal faktörünün *insan emeği* olduğu konusunda genel bir kanaat bulunmaktaydı. Bununla birlikte emek ile değer arasında nasıl bir ilişki vardı? Smith bu sorunun cevabını ararken ekonomik süreci iki kısma ayırdı: Sermaye birikimi ve özel mülkiyetin bulunmadığı ilkel ve vahşi toplum dönemi ve sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi dönemi (Oser ve Brue, 1988, ss. 72-74; Ekelund ve Hebert, 1975, ss. 60-66).

Smith'e göre, sermaye birikimi ve özel mülkiyetin bulunmadığı ilkel ve vahşi toplum döneminde, değeri belirleyen biricik faktör ihtiva edilen emek idi. İhtiva edilen emek, bir malı elde etmek için fiilen harcanan emek anlamına gelmektedir. İlkel ve vahşi dönemde sermaye birikimi ve özel mülkiyet bulunmadığı için, herkes ihtiyaçlarını kendi emeği ile sağlamak zorundaydı. Güneşin doğduğu andan battığı ana kadar geçen dönemde, yani

bir günlük dönemde, harcanan (ihtiva edilen) emek bir malın değerini belirlemede kullanılacak bir ölçü oluşturmaktadır. Buna göre, bir avcı bir günlük bir zaman aralığında, kunduz avlamak istediğinde sadece bir kunduz, geyik avlamak istediğinde de iki geyik avlayabiliyorsa, bir kunduzun değeri iki geyiğın değerine eşit olmalıdır. Her ikisini avlamak için harcanan emek bir günlük emek olduğuna göre, bir günlük emekle avlanan bir kunduz, bir günlük emekle avlanan iki kunduz değerine eşittir. O halde ilkel ve vahşi dönemde değeri belirleyen faktör bir günlük emektir. *Değerin tamamen emek tarafından üretildiğini ileri süren bu görüşe emek-değer teorisi denir.*

Smith'e göre sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi döneminde, değeri sadece emeğe bağlamak artık söz konusu değildir. Üretim sürecinde emegın yanında toprak ve sermaye de kullanıldığına göre, artık *ihtiva edilen emek değil kumanda edilen emek* kavramı gündeme gelmektedir. *Kumanda edilen emek bireyin harcadığı emek değil, toprak ve sermaye sahiplerinin yanlarında çalıştıracakları işgücüne ödedikleri ücret karşılığında, o işgücünden sağlayacakları kazanç dikkate alan bir kavramdır* (Barber, 2007, ss.40-50). Durum bir örnek yardımı ile açıklanabilir:

Smith'in çağındaki sanayi kapitalizminde, toprak ve sermaye sahipleri bir yıllık bir sürede yanlarında çalıştırmayı düşündükleri işgücü için bir para ayırırlar. Bu paraya *ücret fonu* denir. Varsayalım ki toprak ve sermaye sahipleri ayırdıkları ücret fonu ile 5 milyon birim emek girdisi kiralamaktadırlar. Eğer kiralanan işçiler 5 milyon birim emek girdisi ile 5 milyon birim çıktı üretmişlerse, toplam çıktı tamamen emegın ürünü sayılacaktır. Ancak toprak ve sermaye sahipleri, % 100 kazanç elde etmeyi planladıkları varsayımına göre, kiraladıkları 5 milyon birim emek girdisinin ürettiği 5 milyon birimlik çıktı büyüklüğüne eşit bir rant ve kar geliri elde etmeyi, yani toplam 10 milyon birimlik bir toplam çıktı üretilmesini beklemektedirler. Aksi takdirde işçileri yanlarında neden çalıştırsınlar? Toprak ve sermaye sahiplerinin elde ettikleri bu 10 milyon birimlik toplam çıktının, 5 milyon birimlik kısmı ücret fonu büyüklüğüne eşit olup doğrudan emek girdisini temsil etmekte ve işçiye gitmektedir. Geriye kalan ve yine işçiler tarafından üretilen diğer 5 milyon birim çıktı ise toprağın karşılığı olarak rant ve sermayenin karşılığı olarak kar ve faizi oluşturmaktadır. İşte ücret fonunun dışında üretilen bu ekstra 5 milyon birim çıktı değeri toprak ve sermaye sahiplerinin *emeğe kumandasının* (onları çalıştırmalarının) karşılığı olarak elde ettikleri rant ve kar (artı faiz) kazançlarıdır.

Özetlenirse, sanayi kapitalizmi döneminde, toprak ve sermaye sahipleri ayırdıkları ücret fonu ile 5 milyon birim emek girdisi kiralamakta, 5 milyon birim emek girdisi de çalışarak 10 milyon birim toplam çıktı üretmektedir. Üretilen 10 milyon birim toplam çıktının 5 milyon birimi işçi ücretinin (ücret fonunun) karşılığı olup, geri kalan 5 milyon birim çıktı toprak ve sermaye sahiplerinin emeğe kumandasının karşılığı olarak elde ettikleri rant ve kar (artı faiz) geliri olmaktadır. Demek ki sanayi kapitalizmi, toprak ve sermaye sahiplerinin ücret fonu aracılığıyla emeğe kumanda ettikleri bir sistemdir. Emeğe kumanda etmenin mümkün olduğu bir sistemde artık değeri yaratan biricik faktör emek değildir. *Sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi döneminde değer; emek, sermaye ve toprak tarafından toplu olarak yaratılmaktadır.*

Özetle Smith'in, bir malın değerini belirleyen faktör nedir sorusuna verdiği cevap şöyledir: *Sermaye birikimi ve özel mülkiyetin bulunmadığı ilkel ve vahşi toplum döneminde, değeri belirleyen biricik faktör ihtiva edilen emektir. Sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi döneminde emeğe kumanda etmek mümkün olduğu için, değer; emek, sermaye ve toprak tarafından toplu olarak yaratılmaktadır.*

Smith, geliştirmiş olduğu emek-değer teorisi ile Ricardo'nun ve Marx'ın değerle ilgili analizlerine öncülük etmiştir. Smith'in emek-değer teorisi, Ricardo ve Marx'ın ellerinde şekil ve içerik değiştirerek, yaklaşık iki yüz yıl boyunca bütün dünyayı etkileyen ve hatta iki kutuplu bir dünyaya, soğuk savaş dönemine ve iç savaşlara yol açan ideolojik, sosyal, siyasi ve askeri sonuçlar doğurmuştur. *Sanayi kapitalizmini savunan Smith ve Ricardo gibi düşünürler tarafından geliştirilen, fakat Marx tarafından sanayi kapitalizmini yıkacak bir silah haline dönüştürülen emek-değer teorisi, sanayi kapitalizminin ve klasik iktisadın en büyük paradokslarından biridir* (Bocutoğlu, 2012), s.69).

II. Aşama: David Ricardo'nun Emek-Değer Teorisi

David Ricardo (1772-1823), Smith'in değer teorisini geliştirerek kendi emek-değer teorisini kurdu. Ricardo'nun değer teorisi kendi geliştirdiği azalan verimler yasası ve rant teorisi ile yakından ilişkilidir (Barber, 2007, ss.101-106). Ricardo'ya göre değer *kıtlıktan* veya *emekten* doğar. Antika eşyalar, sanat eserleri gibi çoğaltılamayan mallar kıt oldukları için değerlidir. Bu nedenle Ricardo çoğaltılamayan mallara *tekel malları* adını verir ve tekel mallarını analizinin dışında tutar.

Ricardo'nun emek-değer teorisinin dayandığı varsayımlar şunlardır:

1. Bütün ekonomi tek bir tarımsal çiftlik gibi kabul edilir.
2. Bütün üretim dallarında sermaye/emek oranı sabittir. Misal olarak 1 işçiye 1 kürek gibi. Burada 1 işçi emeği, 1 kürek de sermayeyi temsil etmektedir.

3. Emek homojendir, yani türdeştir. Bununla birlikte bir kol işçisi ile bir mühendisin emeği homojen olmadığı için, mesela bir mühendis dört kol işçisine eşit sayılarak, bir kol işçisi ile bir mühendisin toplam emeği 5 kol işçisi (biri kol işçisinin, dördü mühendisin olmak üzere toplam 5 kol işçisi) olarak türdeş hale getirilebilir.

4. Hiç rant getirmeyen topraklarda tahıl üretimi, sadece emek ve sermaye tarafından gerçekleştirilir. Toprak sahiplerinin üretime katkısı yoktur.

Sermaye birikiminin ve özel mülkiyetin bulunduğu sanayi kapitalizmi döneminde Ricardo'nun emek-değer teorisi şöyle açıklanabilir:

1. Nüfus artışı gıda talebini ve gıda fiyatlarını yükselterek, tahıl üretiminin verimli topraklardan hiç rant getirmeyen topraklara doğru genişlemesine yol açar.

2. Verimli topraklarda tahılın değeri, üretimde kullanılan emek, sermaye ve toprak faktörleri tarafından belirlenir. Bu noktada Smith ile Ricardo benzer düşünmektedir. Ancak üretim hiç rant getirmeyen verimsiz topraklara gelince iş değışir.

3. Hiç rant getirmeyen verimsiz topraklarda tahılın değeri, sadece emek ve sermaye tarafından belirlenir. Verimsiz topraklarda rant bulunmadığı için, üretim değerinin içinde rant yer almaz.

4. Ricardo'nun emek-değer teorisi, hiç rant getirmeyen topraklarda tahıl değerinin oluşumundan hareket ederek yeni bir değer anlayışına ulaşır. Hiç rant getirmeyen topraklarda tahıl değeri emek ve sermaye tarafından belirlendiğine göre, acaba sermayeyi emek cinsinden ifade etmek mümkün müdür? Eğer sermayeyi emek birimine indirgemek mümkün olursa, tahıl üretiminin tamamen emek tarafından gerçekleştirildiği ileri sürülebilir.

5. *Ricardo'ya göre sermaye dolaylı emektir.* Bu ifadeyi şöyle açmak mümkündür: Aslında sermaye dediğimiz faktör, aletler ve makinelerden oluşur. Emek ile birlikte sermayenin üretim sürecine girmesi, emeğin alet ve makinelerle donatılması anlamına gelir. Örnek vermek gerekirse, toprağı elleriyle kazanan emek faktörüne bir kürek verilirse, burada kürek sermaye-

dir, emek faktörü sermaye ile donatılmış olur. Acaba sermayeyi üreten kimdir? Ricardo'ya göre sermayeyi üreten de emek olduğuna göre, *emek faktörüne doğrudan emek, sermaye faktörüne de dolaylı emek adı verilebilir*. Bu açıklamaya göre hiç rant getirmeyen topraklarda, tahıl üretimini emek ile sermayenin gerçekleştirmesi, tahıl üretimini doğrudan emek ile dolaylı emeğin gerçekleştirmesi demektir.

6. *Emeğin doğrudan emek, sermayenin ise dolaylı emek olarak yeniden tanımlanması sonucunda, değerin emek (doğrudan emek + dolaylı emek) tarafından üretildiği ortaya çıkar*. Ricardo'nun, hiç rant getirmeyen topraklarda (ki insanlık nüfus artışı nedeniyle hiç rant getirmeyen topraklarda üretim yapmaya mecburdur.) değeri (tahıl değerini) meydana getiren faktörün sadece emekten ibaret olduğunu ileri süren görüşüne *Ricardo'nun Emek-Değer Teorisi* denir.

Ricardo'nun emek-değer teorisini geliştirmesinin nedeni, bütün malların değerini ölçebilecek ortak bir değer ölçüsü bulma arzusudur. Smith'i göre bir malın *satın alabileceği emek*, değeri mutlak anlamda ölçer. Örnek vermek gerekirse, bir ekmeğe 10 dakikalık emek satın alabiliyorsa, o ekmeğe ile 10 dakikalık emek satın alabilen diğer mallar eşit olarak değiştirilebilir. Söz gelimi bir ampul de 10 dakikalık emek satın alabiliyorsa, eşit büyüklükte emeği satın alabildikleri için 1 ampul ile 1 ekmeği değiştirmek mümkün olur. *Ricardo değeri, bir malın satın alabileceği emek olarak değil, içerdiği doğrudan ve dolaylı emek-zaman olarak tanımlar*. Emek-zaman, emeğin bir malın üretiminde geçirdiği süreye karşılık gelir. Bu süre gün veya saat cinsinden yazılabilir. Bir malın üretiminde harcanan emek-zaman girdisi, ücret demek değildir. Buna göre bir balıkçı kayığı 120 emek-günde üretilmiş ise, üretimine 120 emek-gün harcanmış olan 18 ton buğday ile değiştirilebilir. Bir balıkçı kayığı ile 18 ton buğdayın değiştirilmesine esas olan şey her iki ürünün üretiminin 120 emek-günde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Ricardo'ya göre daima aynı miktar emek-zaman içeren varsayılmış mal sabit değerde olacağı için, değerin değişmez ölçüsü olarak kullanılabilir.

Parasal olarak işleyen sanayi kapitalizmini reel etkenlerle açıklama çabası ve bu çaba esnasında esas aldığı gerçekçi olmayan varsayımlar, emek-değer teorisini geçersiz hale getirdi. Ancak Marx, Ricardo'nun emek-değer teorisini sanayi kapitalizmini ve Klasik teoriyi yıkmak için kullandı.

III. Aşama: Jean-Baptiste Say ve William Nassau Senior'un Emek-Değer Teorisine Karşı Görüşleri: Alternatif Maliyet Teorisi Ve İmsak Teorisi

David Ricardo'nun değeri emeğe bağlayan teorisi, Jean-Baptiste Say ve William Nassau Senior gibi Klasik iktisatçıları değerin kaynağı konusunda farklı arayışlara itti. Eğer Ricardo'nun emek-değer teorisi doğru varsayılır ise emek ile sermaye arasında ortaya çıkacak çatışma Klasik capitalist sistemin özünü zedeleyecekti. Bu nedenle Say ve Senior değerin kaynağının emek olmadığını gösteren çalışmalar yaptılar (Kazgan, 1997, ss. 70-71).

Jean-Baptiste Say'a göre (1767-1832), değerin yaratılmasında emek, sermaye ve toprak eşit öneme sahiptir. Say değerin belirlenmesinde *alternatif maliyet teorisini* geliştirmiştir. Alternatif maliyet teorisi, bir mal elde etmenin maliyetinin, vazgeçilen malın değerine bağlar. İki mal arasında tercih yapmak durumunda kalan bir kimseyi ele alalım. Bu kimse bir paket sigarayı mı yoksa bir kilo kirazı mı tercih edecektir? Eğer bir paket sigarayı tercih etmiş ise, bir paket sigaranın maliyeti vazgeçilen bir kilo kirazın değerine eşittir. Bu yaklaşım dikkatleri sigara ve kiraz üretiminde kullanılan emek faktöründen uzaklaştırmakta ve Ricardo'nun yaklaşımı göz ardı etmektedir.

William Nassau Senior'a göre (1790-1864), arzı hemen arttırılamayan, yani kıt olan bütün ürünler gibi toprak faktörünün bir rant elde etmesi de son derece normaldir ve haklıdır. Emek ve sermaye faktörlerinin ücret ve kar şeklindeki gelirlerinin haklılığını kanıtlamak için Senior değer analizine, Smith'in "bir şeyi elde etmenin reel maliyetinin onu elde etmek için gereken mücadele ve sıkıntı olduğu" fikri ile başlar. Üretim sürecinde kullanılan emek ve sermaye faktörlerinin her ikisi de mücadele etmekte ve sıkıntı çekmektedir. Emegın üretim sürecinde karşılaştığı sıkıntı herkes tarafından bilinmektedir ve ücret bu nedenle emegın hakkıdır. Peki sermayenin üretimden kar şeklinde bir pay alması haklı mıdır? Senior'a göre kar, tüketimden vazgeçmenin, geliri harcama imkanı varken kendini sıkarak onu harcamayıp tasarruf etmenin, yatırıma dönüştürmenin ve bu esnada çekilen sıkıntıların bir karşılığıdır. Demek ki sermaye sahipleri gelirlerini bugün tüketme seçeneği varken tüketmeyip, gelecekte tüketmek üzere tasarruf ederken çektikleri sıkıntının (ımsakın) karşılığı olarak haklı bir gelir kategorisi olan karı kazanmaktadırlar. Senior'un karı, çekilen sıkıntının karşılığı olarak haklı bir gelir kategorisi sayan değer görüşüne *ımsak (sıkıntı) teorisi* denir.

Dikkat edilirse Say ve Senior'un değeri belirleyen unsurlar konusundaki yaklaşımları, Ricardo'nun emek-değer teorisinden duydukları rahatsızlığın, emeğe karşı sermaye sahiplerini koruma endişesinin bir sonucudur.

IV. Aşama: Karl Marx'ın Emek-Değer Teorisi

Karl Marx'ın (1818-1883) analizinin başlangıç noktası, kapitalist toplumda malların analizidir (Ekelund ve Hebert, 1975, ss. 179-180). Mallar, kar amacıyla üretilen ve insan ihtiyacını karşılama özelliğine sahip olan nesnelerdir. Mallar insan ihtiyaçlarını iki şekilde karşılayabilir: Doğrudan tüketim malları şeklinde veya dolaylı olarak yatırım malları (üretim araçları) şeklinde.

Kullanım değeri (yani fayda), bütün servetin özünü oluşturur. Kullanım değeri olmazsa değişim değeri olamaz. Marx ne kullanım değerini sayısal olarak ölçmeye ne de azalan fayda ilkesini araştırmaya çalıştı. Kullanım değerine ilave olarak, malların bir de değişim değeri vardır. Değişim değerine kısaca değer denir. Demek ki bir malın kullanım değeri her malın özünde mevcuttur. Ancak her malın değişim değeri olmayabilir. Değişim değeri olan mallar, aynı zamanda bir değere sahiptir.

Bir malın değerini belirleyen nedir? Marx'a göre, bir malın değeri, normal üretim şartları ve emeğin ortalama becerisi ve yoğunluğu veri iken, o malın içinde gömülü bulunan *sosyal olarak gerekli emek-zamandır*. Sosyal olarak gerekli emek-zaman;

- O malın üretiminde kullanılan doğrudan emeği,
- O malın üretiminde kullanılan makine ve ham maddeyi (dolaylı emeği),
- Üretim sürecinde mala transfer edilen değeri kapsar.

Ortalama sosyal olarak gerekli emek-zamanın bir çift ayakkabıyı 10 saatte yaptığını varsayalım. Tembel ve yeteneksiz bir işçinin bir çift ayakkabıyı 20 saatte, teknoloji kullanan yetenekli bir işçinin de 5 saatte yapması durumu değiştirmez. Hesaplamada *ortalama sosyal olarak gerekli emek-zaman* dikkate alındığı için, toplumun bir çift ayakkabı imali için gerekli olan ortalama sosyal olarak gerekli emek-zaman 10 saattir.

Bir malın değeri, basit ortalama sosyal olarak gerekli emek-zaman birimi ile ölçülür. Bir mühendisin emeği ise, mesela beş ortalama sosyal olarak gerekli emek-zaman birimi olarak değerlendirilir. Bir mühendis sanki beş ortalama işçi imiş gibi işlem görür.

Piyasa, bir malın fiyatını o malın ortalama emek maliyetine (ortalama sosyal olarak gerekli emek-zamana) göre belirler. Bir mal, mesela altın, bütün değerleri yansıtan evrensel bir ölçü olarak kullanılabilir. Mesela bir ceket 1 gram altın ile değiştiriliyorsa, yani ceketin fiyatı bir gram altın ise, bunun anlamı bir gram altının ve bir ceketin üretilmesinde kullanılan ortalama sosyal olarak gerekli emek-zamanın eşit olmasıdır. Bu durum para cinsinden de ifade edilebilir. 1 gram altın 150 TL ise, ceketin fiyatı 150 TL olacaktır.

Bir malın arz ve talebindeki değişmeler, malın fiyatını gerçek değerinden saptırabilir. Fiyatlar bu değişimleri dikkate alarak, kendisini ayarlar, sonunda bir malın fiyatı, üretiminde kullanılan ortalama sosyal olarak gerekli emek-zamana eşit hale döner.

Marx'ın emek-değer teorisi Ricardo'nun emek-değer teorisinden farklıdır. Marx'a göre, emek-zaman malların ve hizmetlerin *mutlak* değerini belirler. Ricardo'da ise emek-zaman malların ve hizmetlerin nispi (göreceli) değerinin ölçüsüdür. *Marx'ın emek-değer teorisi, sermaye ve toprağın bir malın değerine hiç katkıda bulunmadığını ileri sürmektedir.* Ricardo, hiç rant getirmeyen topraklara gelinceye kadar, toprağın malların değerine katkı yapmaya devam ettiğini düşünmektedir.

Marx'a göre bütün mallar ortalama sosyal olarak gerekli emek-zaman değerinden satılır. Değerin yaratılmasında kapitalistin payı olmadığına göre, kapitalist nasıl kar eder? Kapitalist, üretim sürecinde, ancak ve ancak kendine ödenen değerden daha fazla bir değer üretme kapasitesine sahip bir mal kullanırsa kar edebilir. Kendine ödenen değerden daha fazla bir değer üretme kapasitesine sahip bir mal var mıdır? *Marx'a göre bu mal emektir.* Marx bu temele dayanarak, sömürü teorisini oluşturur. Marx'ın sömürü teorisinin temel kavramları şunlardır (Bocutoğlu, 2012, ss. 136-142).

Emek Gücü ile Emek Zaman Arasında Ayırım: Emek gücü, bir kimse- nin çalışma ve mal üretme kudretidir. Emek zaman ise işin cari akışı süreci ve süresidir. Emek gücünün kendisi piyasada alınıp satılabilen bir maldır. Kapitalistin kar elde edebilmesi için emek gücüne ihtiyacı vardır. Emek gücünün değerini belirleyen nedir? Emek gücünün değeri, işçi ve ailesinin bir günlük ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli olan malların ve hizmetlerin üretilmesi için sosyal gerekli olan emek-zamandır. Söz gelimi bir işçinin kendisi ve ailesinin günlük ihtiyacını karşılayacak malları ve hizmetleri

üretmek için günde 4 saat çalışması gerekiyorsa, emek gücünün değeri gün başına 4 saat sosyal olarak gerekli emek-zamandır. Emeğin verimliliği artar ve günlük ihtiyacını 2 saat çalışma ile karşılamayı başarırsa, emek gücünün değeri yarı yarıya (4 saatten 2 saate) düşecektir. Demek ki işçinin verimliliğini artıran teknolojik gelişme ve eğitim gibi faktörler, emek gücünün değeri düşürmektedir. Burada iki noktanın altını çizmek gerekir: Birinci olarak, kapitalistler işçiye emek güçlerinin karşılığı kadar, yani piyasa ücreti kadar, ödeme yapar. Yukarıdaki örneğe göre, işçi kendisi ve ailesinin günlük ihtiyacını karşılayacak malları ve hizmetleri üretmek için günde 4 saat çalıştığına göre, emek piyasasında 4 saat çalışmanın karşılığı 20 TL ise piyasa ücreti 20 TL'dir denir. İkinci olarak, piyasa ücreti ancak işçinin ve ailesinin günlük geçimini sağlamaya yetecek kadardır. İşçilerin ancak geçimlik seviyede düşük bir piyasa ücreti almalarının nedeni, Malthus'un Nüfus Teorisinde ileri sürdüğu gibi aşırı nüfus artışı değil, kapitalizmin kalabalık bir *işsizler ordusu* yaratmış olmasıdır. Bu işsizler ordusu piyasa ücretlerinin, uzun dönemde, geçimlik seviyeye düşmesinin ana nedenidir.

Artık Değer: Emek verimliliği, bir günlük çalışma ile ancak işçinin ve ailesinin geçimini sağlamaya yetecek kadar mal üretimine yol açıyorsa ve daha fazlasını üretmeye yetmiyorsa, işçilerin sömürülmesi mümkün olmaz. Bu durumda, o günün emek gücünün değeri o günün emek zamanına eşit olacaktır, bu durumda işçi 20 TL ücret alıyor ve 20 TL'lik mal üretiyor demektir. Marx'a göre işçilerin sömürülmesi, belirli bir çalışma süresinde, diyelim ki 10 saatte, işçilerin 20 TL ücret almaları, fakat 50 TL'lik mal üretmeleri durumunda ortaya çıkar. Bunun anlamı şudur; İşçi bir günlük emek gücü ile kendisinin ve ailesinin günlük ihtiyaçlarını karşılayabilecek olan mal miktarından daha fazlasını üretmektedir. Kapitalist işçiye tam piyasa ücretini (20TL) öder, fakat ödediği ücret, işçinin bir günlük üretiminin (50 TL) ancak bir kısmına denktir. İşçi aldığı ücretten daha fazlasını üretmektedir. İşçiye ödenen ücret (20 TL) ile işçinin üretimi (50 TL) arasındaki farka *artık değer* denir. Bu örnekte artık değer (50 TL - 20 TL= 30 TL'dir.) Kapitalist sahip olduğu sermaye gücü ile işçiye ücretli bir iş teklif etmektedir, ancak işin süresini kendi ayarlamaktadır. İşçiye 4 saat çalışma karşılığı olan 20 TL'yi piyasa ücreti olarak ödemekte, fakat onu 10 saat çalıştırmaktadır. 10 saat sonunda işçinin ürettiği mal değeri 50 TL olduğuna göre, 30 TL'lik bir artık değer doğmakta ve kapitalist işçinin artık değerine el koymaktadır. *Teknik olarak söylenirse, emek zaman, emek gücünü aştığında, artık değer*

doğmakta ve sömürü başlamaktadır. Marx'ın sömürü teorisinin özü budur. Acaba işçi durumun farkında değil midir? Farkındadır, ancak elinden bir şey gelmez. İş kabul etmemesi durumunda, ekonomide *yedek işsizler ordusu* iş için beklemektedir. İşçi çaresizdir.

Artık Değer Oranı: Marx, kapitalistin sermayesinin makine ve hammaddeye yatırılan kısmına, *sabit sermaye* (c) adını verdi. Sabit sermayenin değeri, üretilen mal değerine birebir yansır, yani sabit sermaye üretilen malın değerine kendi değerinden daha fazlasını katamaz. Kapitalistin sermayesinin işçi ücretine giden kısmına da *değişken sermaye* (v) adını verdi. Değişken sermaye, üretilen malın değerine kendi değerinden fazlasını katar. İşçinin üretime kattığı kendi değerini aşan fazlalığa artık değer (s) denir ve kapitalist bu artık değeri, karşılığında herhangi bir ödeme yapmadan işçiden alır. Artık değer oranı (v') şöyle hesaplanır:

$$v' = (s / v) \cdot 100$$

Artık değer oranı, artık değerın değişken sermayeye oranıdır. Artık değer oranı ücret ödenmemiş emegın, ücret ödenmiş emeğe oranı olarak ta düşünülebilir. Yukarıdaki örnekte işçiye ödenen ücretin 20 TL, artık değerın 30 TL olduğunu belirtmiştik. Bu durumda artık değer oranı,

$$v' = (30 / 20) \cdot 100 = \% 150$$

olarak hesaplanacaktır.

Kar Oranı: Kar oranı (p'), artık değerın toplam sermayeye oranı olarak ifade edilir. Toplam sermaye, sabit sermaye (c) ile değişken sermayenin (v) toplamından ibaret olduğuna göre, kar oranının formülü şöyle yazılacaktır:

$$p' = [s / (c + v)] \cdot 100$$

Yukarıdaki örnekte artık değerın (s) 30 TL idi. Eğer bir günlük üretime düşen sabit sermaye (makine ve hammadde) değeri 480 TL ve bir günlük üretime düşen değişken sermaye (ücret) değeri 20 TL ise, toplam sermaye 500 TL olacaktır. Bu bilgileri formüldeki yerlerine konursa,

$$p' = [30 / (480 + 20)] \cdot 100 = \% 6$$

olarak hesaplanır.

Transformasyon Problemi: Yukarıda verilen kar oranı formülü Marx'ı transformasyon problemi veya büyük çelişki adı verilen bir sıkıntı ile karşı karşıya getirdi. *Transformasyon problemi Marxçı analizin en zayıf noktasıdır ve Marx'ın da kafasını karıştırmıştır.* Meselenin özü şudur:

a. Marx'a göre, mallar kendi değerden satılır.

b. Marx'a göre, değerin kaynağı emektir. Buna göre mallar içerdikleri emek kadar değerlidir ve fiyatlarını da bu emek belirler. Üretimine çok emek harcanan mallar çok değerli, az emek harcanan mallar daha az değerlidir.

c. Marx'a göre, sömürü emek üzerinden yapılır. Bu nedenle emek yoğun (çok emek az makine kullanan) endüstrilerde artık değer ve kar oranı daha yüksektir. Buna karşılık sermaye yoğun (çok makine az emek kullanan) endüstrilerde artık değer ve kar oranı düşüktür. Makine sömürülemez, çünkü üretime ancak kendi değeri kadar katkı yapabilir. Emek sömürülür, çünkü artık değer yaratır ve üretime kendi değerinden fazlasını katar.

d. Marx, c şikkındaki sonuçların gerçek hayatla çeliştiğini fark etti. Marx gözlemlerinden şunu anlamıştı ki, *kapitalist sistemde, sermaye yoğun (çok makine az emek kullanan) endüstriler de en az emek yoğun (çok emek az makine kullanan) endüstriler kadar karlı olabilmektedir*. Marx, Klasik iktisatçılar gibi, kar oranlarının farklı endüstriler arasında eşitlenme eğiliminde olduğunu biliyordu.

e. Eğer kar oranları bütün endüstrilerde aynı, fakat sermaye-emek bileşimi endüstriden endüstriye değişmekte ise, Marx'ın yukarıda a şikkında belirttiğinin aksine, mallar kendi değerinden satılamayacaktır. Demek ki üretime değer katan sadece emek değildir. Sermayenin de üretime değer katma ihtimali ortaya çıkmıştır. İşte bu çelişkiye *Transformasyon Problemi* denir.

Sermaye Birikimi ve Kar Oranlarının Azalması: Marx'a göre, makineleşmenin ve emekten tasarruf eden yeni icatların yol açtığı verimlilik artışı nedeniyle, kar oranı (p') uzun dönemde düşme eğilimine girecektir. Bu durum Marxçıların *sermayenin organik bileşimi* dediği olguyu ortaya koyar. Sermayenin organik bileşimi (Q), sabit sermayenin (c), toplam sermayeye (c+v) oranıdır. Yani,

$$Q = [c/(c+v)]. 100$$

dür.

Kar oranı; artık değer arttıkça artar, sermayenin organik bileşimi arttıkça azalır. Buna göre kapitalistler makinelere ve hammaddelere (c) daha fazla ve emeğe (v) daha az yatırım yaptığında, sermayenin organik bileşimi (Q) yükselir ve kar oranı düşer. Bu sonuç Marx için son derece önemlidir. Çünkü kapitalizmi yıkacak olan kendi iç çelişkileridir. Kapitalistlerin daha

fazla üretim için daha fazla makineleşmeye (sermaye yoğun tekniklere) gitmeleri, sermayenin organik bileşimini yükselterek, kar oranını düşürmektedir. Marx'a göre emek, artık değer dahil, bütün değerlerin kaynağıdır. Daha fazla makineleşme, daha az emek kullanılacağı anlamına geldiğinden, kar oranının düşmesi kaçınılmazdır. Burada bir soru sormalıyız: Değer ve kar emek tarafından üretildiğine göre, kapitalist daha fazla emek ve daha az sermaye kullanmak istemeyecek midir? Marx'ın bu soruya cevabı hayırdır. Ona göre kapitalizmin dinamikleri, *kaçınılmaz olarak*, sermayenin organik bileşiminin artmasına yol açacaktır. Bunun iki nedeni bulunmaktadır: Birinci olarak, daha fazla ve daha iyi sabit sermaye (makineler, teknoloji) kullanarak daha etkin bir üretim yapmak isteyen firmalar, üretim maliyetlerini azaltarak geçici olarak ekstra kar yapacaklardır. Düşük maliyetlere paralel olarak mal fiyatları düşecek, makineleşmeye ayak uyduramayan firmalar kapanacaktır. İkinci olarak, üretimin verimliliği arttıkça (emek gücünün değeri düştükçe), işçinin geçimlik ücretini sağlamak için harcayacağı zaman azalacak, artık değer ve kar artacaktır.

Sermayenin emek yerine kullanılmasının doğuracağı başka bir etki daha vardır. Üretimde makineleşme, sınai işsizler ordusunun sayısını arttıracaktır. Makineler işçileri işinden edecek, her bir işletmenin daha büyük sermaye yatırımlarına gitmesi, sermayenin belirli ellerde toplanmasına yol açacaktır.

Sermayenin Merkezileşmesi ve Servetin Belirli Ellerde Toplanması:

Sermaye birikiminin dinamikleri ve tekrarlayan iktisadi krizler, sermayenin sahipliğini merkezileştirir ve servetin belirli ellerde toplanmasına yol açar.

Sınıf Çatışması: Servetin belirli ellerde toplanması, işçilerin mutlak ve nispi olarak fakirleşmesi ile birlikte sınıf çatışması aşamasını doğurur. İşçilerin artan sefalet, baskı, kölelik, aşağılanma ve sömürü altına düşmesi, aralarındaki dayanışma duygusunu güçlendirir ve onları isyana teşvik eder. Kapitalizmin maddi üretim güçleri, kapitalizmin üretim ilişkileri ile çatışmaya girer ve üretim ilişkileri süratle değişime uğrar. İşçiler kapitalistleri başından atar ve proleterya diktatörlüğünü kurar. Üretim araçlarının kamusal mülkiyeti, özel mülkiyeti ortadan kaldırır, sermaye genişleme oranı istikrara kavuşturulur ve işçilerin sömürülmesi sona erer. Bir anlamda işçiler sermayenin sahibi olur. Bu aşama sosyalizm aşamasıdır.

V. Aşama: William Stanley Jevons'un Değer Teorisi

William Stanley Jevons (1835-1882), Ricardo'nun yetenekli fakat ters-kafalı biri olduğunu, iktisat bilimini yanlış yola soktuğunu; Mill'in ise Ricardo'nun yanlış yola soktuğu iktisat bilimine kafa karışıklığına doğru ittiğini ileri sürdü. Jevons, Senior'un iktisadi analizini takdir etti.

Ricardo, insanlar çıkarmak için denize dalmak zorunda oldukları için incilerin değerli olduğunu ileri sürerken; Jevons, tüketiciler ondan fayda elde ettikleri için incilerin değerli olduğunu ve inciler değerli olduğu için insanların denize daldığına ileri sürmektedir. Ricardo, incinin emek harcandığı için değerli olduğunu, Jevons ise değerli olduğu için emek harcandığını savunmaktadır. *Aşında yapılan tartışma emek-değer teorisi ile sübjektif değer teorisi arasında geçmektedir.* Jevons'a göre, incinin tatmin ettiği belirli bir fayda seviyesi, insanların halen sahip oldukları inci sayısına bağlıdır. İnci bol ise incinin faydası az, inci kıt ise incinin faydası çoktur. Faydası çok ise emek harcanmaya değer. Sadece emek harcanarak fayda yaratılamaz.

Jevons'un değer teorisini daha iyi anlayabilmek için bazı kavramları bilmek gerekir. Bu kavramlar azalan marjinal fayda yasası, rasyonel seçim teorisi, mübadele teorisi ve emek teorisidir. Aşğıda bu kavramlar ayrıntılı olarak ele alınmaktadır (Bocutoğlu, 2012, ss.170-173).

Azalan Marjinal Fayda Yasası: Jevons'un azalan marjinal fayda yasası, Gossen'in ve Fransız mühendis Jules Dupuit'in azalan marjinal fayda yasasının aynısıdır. Jevons'a göre fayda, elde mevcut bulunan analiz aletleri ile doğrudan ölçülemez. Fayda şeklinde ifade edilen sübjektif zevk veya tatmin, sadece insan davranışlarını gözlemleyerek ve insan tercihlerini listeleyerek tahmin edilebilir. Faydanın ölçülemeyeceğini fakat sıralanabileceğini esas alan bu yaklaşıma sırasal (ordinal) fayda adı verilir. (Faydanın ölçülebildiğini, toplanıp, çıkarılıp, çarpılıp, bölünebileceğini var-sayan yaklaşıma sayısal (kardinal) fayda denilmektedir.) Demek ki Jevons, Gossen'in aksine, faydanın ölçülebileceğini (kardinal fayda) kabul etmemektedir. Bununla birlikte Jevons'un analizlerinde kullandığı matematik, kardinal fayda ön kabulünü gerektirmektedir ve bu nedenle Jevons kardinal faydacı sanılmaktadır. İnsanlar arasında zevk ve zahmetin derecesi ile ilgili karşılaştırmalar yapma girişimlerini de reddetti. Fakat tek bir birey, tek bir malın birbirini izleyen birimlerini tüketirken, elde ettiği faydayı karşılaştırabilir. Tek bir birey aynı şekilde çeşitli malların marjinal

faydalarını da karşılaştırabilir. Jevons'un azalan marjinal fayda yasası, Klasik iktisatçıları meşgul eden *su-elmas paradoksunu* çözdü.

Adam Smith'e göre, faydanın değışim değeri ile bir ilişkisi yoktur. Çünkü su elmastan daha faydalı olmasına rağmen, elmas sudan daha değerlidir. Demek ki fayda ile değer arasında bir ilişki yoktur. Faydalı olan değerlidir denemez. Bu bakış açısı Klasikleri elmas-su paradoksunu çözmelerini imkansız hale getirdi. Klasiklerden Ricardo'ya göre bir malın değerini belirleyen ona harcanan emektir. Doğada su bol bulunduğu için onun elde edilmesinde büyük emek harcanmamaktadır. Bu nedenle ucuzdur diyebiliriz. Peki çölde giderken -hiçbir emek harcamadan- bulduğumuz bir elmas parçası neden değerlidir? Emek harcanmadan elde edilen elmas değerliyse, bunu emek-değer teorisi ile açıklamak imkansızdır. Bu duruma su-elmas paradoksu adı verilir. Su-elmas paradoksunu Klasik iktisatçılar çözememişlerdir. Jevons'un azalan marjinal fayda yasası su-elmas paradoksunu çözmüştür. Suyun toplam faydası, elmasın toplam faydasından daha *yüksek, buna karşılık suyun marjinal faydası elmasın marjinal faydasından daha küçüktür*. Konuyu şöyle örneklendirebiliriz. Su olmadan yaşayamayız, ancak elmas olmasa da yaşayabiliriz. Bu nedenle toplam fayda açısından su elmastan daha faydalıdır, daha hayatidir. Halbuki bir bardak sudan aldığımız marjinal fayda ilk bardaktan itibaren azalmaya başlar ve mesela dördüncü bardaktan sonra istesek te su içemeyiz, kusarız. Demek ki suyun marjinal faydası giderek azalmaktadır. Bize bir milyon tane elmas yüzük verseler, almaya devam ederiz, yani elmas yüzüğün sayısı ne kadar artarsa artsın marjinal faydası azalmaz. Halbuki yukarıdaki örnekte dördüncü bardaktan sonra suyu içmemiz imkansız hale gelmişti. *Jevons'a göre bir malın değeri, o maldan sağlanan marjinal fayda tarafından belirlenir*. Fayda ise kıtlıktan doğar. Bir malın değeri o maldan sağlanan marjinal fayda tarafından belirlendiği için, marjinal faydası düşük ürün değersiz, marjinal faydası yüksek ürün değerlidir. Çünkü su bol, elmas kıt bir maldır. Suyun değersiz, elmasın değerli olmasının nedeni budur. Marjinalistlerin geliştirdiği sübjektif değer teorisi, emek-değer teorisin savunan Marxçı sosyalistleri zor durumda bırakmıştır.

Rasyonel Seçim Teorisi (Marjinal Faydanın Eşitlenmesi): Jevons marjinal fayda kavramını, genel rasyonel seçim teorisine uyguladı. Durumu bir örnek üzerinden açıklayalım. Varsayalım ki bir miktar arpa (a) var ve arpanın iki farklı kullanımı var: ekmek yapımı (e) ve hayvan yemi (y). Bu

durumda ($a = e + y$) eşitliği yazılabilir. Acaba bütçemizi bu iki kullanım arasında nasıl bölüştürelim ki rasyonel bir seçim yapmış olalım? Bütçemizi tamamen ekmeğe mi, tamamen hayvan yemine mi ayıralım? Eğer her ikisinden de alacaksak ne kadar ekmek ne kadar hayvan yemi alalım? Demek ki sorun bir seçim sorunudur. Ekmeğin fiyatı (P_e) ve hayvan yeminin fiyatı (P_y), ekmeğin marjinal faydası ($F(\text{Ekmek})$) ve hayvan yeminin marjinal faydası ($F(\text{Hayvan Yemi})$) ile gösterilirse, rasyonel bir tüketici sahip olduğu bütçeyi arpanın iki kullanımını arasında öylesine harcar ki, her iki maldan da elde edeceği marjinal fayda bir birbirine eşit olur, yani $F(\text{Ekmek})/P_e = F(\text{Hayvan Yemi})/P_y$ olur. *Dikkat edilirse Jevons'un rasyonel seçim teorisi, Gossen'in iki numaralı faydanın maksimumlaştırılması yasasından başka bir şey değildir.* Rasyonel seçim yapan, yani faydasını maksimum yapmak isteyen tüketici, parasal gelirini (bütçesini), bütün malların son biriminden elde edeceği marjinal fayda eşitlenecek şekilde harcar. Yukarıdaki formülde ekmekten elde edilen marjinal fayda $F(\text{Ekmek})/P_e$ ile hayvan yeminden elde edilen marjinal fayda $F(\text{Hayvan Yemi})/P_y$ birbirine eşittir. Aynı mantıktan hareketle, hayvan yeminin marjinal faydası fiyatına göre aynı kalırken, ekmeğin marjinal faydası fiyatına göre yükselirse; tüketici daha fazla ekmek ve daha az hayvan yemi satın almak isteyecektir. Bu durumda ekmeğin miktarı artınca marjinal faydası azalacak, hayvan yeminin miktarı azalınca marjinal faydası artacaktır. Bu rasyonel seçim süreci sonucunda, malların fiyatlarına göre marjinal faydaları eşitlenecek ve tüketici tatmini maksimumlaşacaktır.

Mübadele (Değişim) Teorisi: Jevons marjinal fayda maksimizasyonu ilkesini, mübadeleden elde edilen kazançların açıklanmasına uyguladı. Elinde sadece et bulunan A kişisi ile elinde sadece tahıl bulunan B kişisini ele alalım. Mübadele her iki tarafa hangi durumda maksimum kazanç sağlayacak ve mübadele hangi noktada sona erecektir? Bu durumda marjinal faydanın eşitlenmesi ilkesi, yani rasyonel seçim teorisi devreye girecektir. A'nın elinde sadece et bulunduğu, yani et bol olduğu için, etin marjinal faydasının etin fiyatına oranı düşüktür. Buna karşılık tahılın marjinal faydasının tahıl fiyatına oranı yüksektir, çünkü tahıl kıttır. Marjinal faydanın eşitlenmesi ilkesine göre, A et verip karşılığında tahıl almak suretiyle kazanç sağlayacaktır. A'nın elindeki eti vermekten doğan fayda kaybı, aldığı tahıldan sağlayacağı fayda kazancından daha düşüktür. Çünkü bol olan etin marjinal faydası düşük, olmayan tahılın marjinal faydası yüksektir. A müba-

delede düşük marjinal faydası olan malı vermekte, yüksek marjinal faydası olan malı almaktadır. Aynı durum B için de geçerlidir. Alışveriş hangi noktada sona erecektir? Jevons, her iki taraf için de ekstra marjinal fayda elde etmenin sona erdiği noktada mübadele duracaktır. Mesela bir kilo et 30 TL, bir kilo tahıl 3 TL ise, etin fiyatının tahılın fiyatına oranı $30\text{TL}/3\text{TL} = 10$ olacaktır. Her iki tarafın marjinal faydalarının oranı 10'a eşit olduğunda mübadele duracaktır. Örnek olarak, etten elde edilen marjinal fayda 1000 birim, tahıldan elde edilen marjinal fayda 100 birim olduğunda, etin marjinal faydasının tahılın marjinal faydasına oranı $1000/100 = 10$ olduğunda et ile tahıl arasındaki mübadele duracaktır. Bu durumda (etin marjinal faydası/tahılın marjinal faydası = et fiyatı/ tahıl fiyatı = $1000/100 = 30 / 3 = 10$) olmakta ve mübadele durmaktadır.

Emek Teorisi: Jevons'a göre, mübadele değerin belirleyicisi faydadır. Politik İktisat Teorisi adlı kitabında Jevons, *üretim maliyeti arzı belirler, arz faydayı belirler, fayda değeri belirler* demektedir. Jevons Klasik ve Marxçı emek-değer teorisini çürütmek için, emegın değerin belirleyicisi olamayacağını, çünkü emegın kendi değerinin eşitsiz olduğunu, kalite ve etkinlik bakımından sonsuz farklılıklar gösterdiğini ileri sürdü. Emek esas olarak değişken olduğu için; emegın değeri üretim tarafından belirlenmek zorundadır, yani üretimin değeri emek tarafından belirlenemez. Çalışma, emek harcanmasına yol açtığı için subjektif, psikolojik bir maliyettir, acı veren bir eylemdir. Bu nedenle iktisat biliminin görevi, ihtiyaçlarımızı en düşük miktarda emek harcayarak tatmin etmektir. Bu amaca ulaşmak için işçiler, harcadıkları emegın zahmeti (eksi faydası) ile elde ettikleri ücretin zevki/getirisini (faydasını) karşılaştırmak zorundadırlar. Emegın faydası, eksi faydasını aştığında işçi çalışır, eksi faydanın faydayı aştığı durumda da çalışmayı durdurur. Çalışmanın faydası arttığında, işçi çalışma süresini uzatabilir. Jevons'un fikirlerini sıralı olarak şöyle verebiliriz: Marjinal fayda mübadele değeri belirler. Mübadele değerindeki bir değişme, halkın mallara olan göreceli tercihlerindeki bir değişmeden kaynaklanmış olabilir. Mübadele değeri değiştiği zaman, malların üretiminde kullanılan emegın değeri (ücreti) de değişir. Emegın değerindeki (ücretindeki) değişmeler, çeşitli endüstrilerde çalışan işçilerin optimal iş süresi ile ilgili görüşlerini değiştirir. Bu mantık zinciri sonucunda, emegın değişim değerinin sebebi ve ölçüsü olduğu söylenemez. Aksine bir saatlik emek değeri (ücreti), üretime katıldığı malın marjinal faydası tarafından belirlenir. Emek değeri

ürün değerini belirlemez, ürün değeri emek değerini belirler. Bu nedenle bulaşık yıkamada harcanan bir saatlik emeğin ücreti düşük (çünkü bulaşık yıkamanın marjinal faydası düşük), buna karşılık bilgisayar yazılımında harcanan bir saatlik emeğin ücreti yüksek (çünkü bilgisayar yazılımının marjinal faydası yüksektir).

VI. Aşama: Carl Menger'in Değer Teorisi

Tıpkı Jevons gibi Carl Menger (1840-1921) de değer teorisini fayda kavramı üzerine kurdu (Skousen, 2003, ss.187-191). Jevons'tan farklı olarak, teorisinde hiç matematik kullanmadı ve teorisini Benthamcı ilkelerden uzak tutmaya özen gösterdi. *Jevons mübadele değerini marjinal fayda ile açıklarken, Menger toplam ve marjinal fayda ile açıkladı.*

Menger'e göre, değerin ölçülmesi tamamen sübjektiftir. Her bir bireyin sahip olduğu gelir seviyesi ve tercihlerindeki farklılıklara bağlı olarak, bir mal bir birey için çok değerli, aynı mal başka birey için az değerli ve aynı mal başka birey için de tamamen değersiz olabilir. Böylece, sadece değerin doğası/özü değil fakat değerin ölçülmesi de sübjektiftir. Değerin üretim maliyeti ile uzaktan yakından ilişkisi yoktur.

Menger'e göre mübadele değeri, aynı malın farklı bireylerce göreceli sübjektif değerlendirilmeleri arasındaki farktır. Ticaret (mübadele), ticarete katılan taraflar tarafından tatminlerini arttırmak için yapılır. Ticaret, ticarete katılan her iki tarafın toplam faydasını arttırır. İnsanları değişime yönlendiren ilke, onları iktisadi faaliyete yönlendiren ilkelerin aynısıdır. Bu ilke, insan ihtiyaçlarının mümkün olan en yüksek seviyede (en yüksek tatmini sağlayacak şekilde) karşılanmasıdır.

Menger üretim faktörlerini fiyatlandırırken, yükleme fikrinden hareket etti. Marjinalistler, fiyatın oluşumunda -sübjektif psikolojik yönleri dikkate alarak- tüketici talebinin önemini vurgulamışlardı.

Menger malları, düşük dereceli mallar (tüketim mallar) ve yüksek dereceli mallar (yatırım malları) olarak ikiye ayırmaktadır.

Marjinal ve toplam fayda kavramları, tüketici istekleri ile ilgilidir ve bu nedenle sadece düşük dereceli mallara (tüketim mallarına) uygulanabilir. Tüketim mallarının fiyatlarını o malların toplam ve marjinal faydaları belirler. Tüketim mallarının fiyatlarını o malların toplam ve marjinal faydaları belirliyorsa, üretim sürecinde kullanılan makine, hammadde, toprak gibi yüksek dereceli malların (yatırım mallarının) fiyatlarını belirleyen faktör nedir? Menger yükleme teorisinde yüksek dereceli malların (yatırım

mallarının), tüketici ihtiyaçlarını doğrudan karşılayan malların üretimine yardım ederek dolaylı olarak tüketicilere tatmin sağladığını ifade etti. Bir parça demirden tüketicinin sağladığı marjinal fayda, o demir parçasından üretilen nihai malın (tüketim malının) marjinal faydası tarafından belirlenir. Söz konusu demir parçasının hammadde olarak kullanıldığını ve nihai mal olarak ta ütü üretildiğini varsayalım. Bu örnekte demirin değeri, ondan imal edilen ütüünün değeri tarafından belirlenmektedir.

Marjinal fayda ilkesi, böylece bütün üretim ve dağıtım alanının tamamına uygulanmaktadır. Örnek olarak toprak sahiplerinin topraktan elde ettikleri rant, o toprakta yetiştirilen ürünlerin faydası tarafından belirlenir. *Yükleme teorisine göre, üretim faktörlerine, kendi mübadele değerlerini belirleyen kullanım değerleri yüklenmektedir.* Üretim faktörlerinin bugünkü değeri, marjinal faydalarına dayanarak, kar ve faiz için üretecekleri tüketim mallarının gelecekte elde edecekleri faydalarına eşittir.

Yükleme teorisi, değerin belirlenmesinde kullanılan emek-değer teorisine veya reel maliyetler teorisine karşı bir itiraz olarak geliştirilmiştir (Oser ve Brue, 1988, s.240-241). *Üretimde kullanılan malların (üretim faktörlerinin) değeri, bu malların (üretim faktörlerinin) ürettiği nihai malların sağlayacağı potansiyel fayda tarafından belirlenir.* Menger ortalama işçinin ücretinin, işçinin ve ailesinin geçimini minimum seviyede sağlayacak bir maliyet tarafından belirlendiği fikrini, yani emek-değer teorisini reddetti. *Diğer bütün malların fiyatları gibi emegın fiyatı da, ürettiği ürünlerin değeri tarafından belirlenir.* Bu nedenle bulaşık yıkayan işçi düşük, bilgisayar yazılımı yapan işçi yüksek ücret alır. Çünkü bulaşık yıkamanın faydası düşük, bilgisayar yazılımının faydası yüksektir.

3. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu makalede 1776 yılında başlayıp 1921 yılında biten 145 yıllık bir dönemde Avrupa Medeniyetinde emegın öyküsünü dinlemiş olduk. Emek ve değer arasındaki ilişkiler konusunda bugün iktisat teorisinde süregelen tartışmalar, köklerini bu 145 yıllık zaman diliminde ortaya atılan düşüncelerden almaktadır.

Emek ve değer arasındaki ilişkiler konusunda başlıca üç yaklaşım gözlenmektedir:

Birinci yaklaşım değerin sadece emek tarafından ortaya çıkarıldığını ilersüren *Emek-Değer Teorisidir*. Adam Smith, özel mülkiyet ve sermaye biriki-

minin bulunmadığı ilkel toplum dönemleri için geliştirdiği emek-değer teorisinde, değerin sadece emek tarafından oluşturulduğunu ileri sürerken; David Ricardo ve Karl Marx geliştirdikleri emek değer teorisi ile bütün zamanlar için değerı yaratan biricik faktörün emek olduğunu ortaya koydular.

İkinci yaklaşım değerin sadece emek tarafından değil, emekle birlikte sermaye ve toprak tarafından belirlendiğini ileri süren ve William Nassau Senior tarafından geliştirilen *İmsak Teorisi* ve dikkatleri reel faktörlerden sanal faktörlere çeken ve Jean-Baptiste Say tarafından geliştirilen *Alternatif Maliyet Teorisidir*.

Üçüncü yaklaşım ise *Marjinal Fayda Teorisidir*. William Stanley Jevons ve Carl Menger² tarafından geliştirilen Marjinal Fayda Teorisine göre bir malın değerinin belirlenmesinde emeğin hiç bir rolü yoktur. Bir malın değerı, tüketicilerin o maldan elde ettikleri marjinal fayda tarafından belirlenir. Tüketici bir malı faydalı buluyorsa o mal değerlidir, *vice versa*. Marjinal Fayda Teorisine göre, emek değerı belirleyen bir faktör olmaktan tamamen çıkarılmakta, emeğin değerı, yani ücretler bile tüketicilerin marjinal faydası tarafından belirlenmektedir. Buna göre tüketicilerin faydalı ve bu nedenle de değerli buldukları malların üretiminde kullanılan emeğin ücreti yüksek olmaktadır, *vice versa*. Marjinal Fayda Teorisi Neo-Klasik iktisat teorisinin temelini oluşturur.

Avrupa medeniyetinde yukarıda sözü edilen 145 yıllık dönem içinde emek faktörü, değerı belirleyen biricik faktör konumundan; zaman içinde ortaya çıkan paradigma değişikliği ile kendi değerı tüketicinin marjinal faydası tarafından belirlenen bir türev faktör haline dönuşmüştür. İktisat teorisinde emeğe ilişkin tartişmaların özü budur. Buna göre Smith, Ricardo ve Marx'ın değerı bir şekilde emekle ilgilendiren görüşleri ile Say, Senior, Jevons ve Menger'in değerı emekten ayıran görüşleri çatışmaktadır. Bu tartişmada Alfred Marshall'ın arabulucu bir role soyunduğunu vurgulamakta fayda vardır.

John Maynard Keynes'in babası Neville Keynes'in iktisadı pozitif iktisat ve normatif iktisat olarak ikiye ayırmasından beri, sadece pozitif iktisat bilimsel iktisat sayılmaktadır. Buna göre pozitif iktisat Neo-Klasik gelenek

² Marjinal Fayda Teorisinin geliştirilmesinde birbirinden habersiz olarak rol alan düşünürlerden birisi de Leon Walras'tır. William Stanley Jevons, Carl Menger ve Leon Walras Neo-Klasik Marjinal Fayda teorisinin öncüleridir (Skousen, 2003, s. 187). Birbirine yakın olduğu için, tekrardan kaçınmak amacıyla bu makalede Leon Walras'ın (1834-1910) görüşlerine yer vermedik.

tarafından temsil edilmektedir. Neo-Klasik iktisada göre fiyatın belirlenmesi sürecinde, sabunun fiyatının belirlenmesine yön veren ilkeler ile işçi ücretinin belirlenmesine yön veren ilkeler aynıdır. Emeğin kaderinin arz talep şartlarına bağlanmasında belirli bir mantık bulunmakla birlikte, emeğe meta/mal muamelesi yapılmasını kabullenmek, belirli bir paradigmatik duruşu temsil edecektir.

Bizim tutumumuz, emeğe meta/mal muamelesi yapan Neo-Klasik İktisat Teorisi'ni sorgulamaktır. Neo-Klasik İktisat Teorisinin yoğun matematiğe dayalı mekanik dünyasında, her ne kadar emek faktörü ile sabunun fiyatlarının belirlenmesi aynı yasaya bağlanmış ise de; gerçek hayatta varsayımları karşılık bulmayan bir teoriye körükörüne bağlılık duymamız için herhangi bir neden yoktur. Emek faktörü, metallerden/mallardan ayrılarak özel bir değerlendirme sistemine tabi tutulmalıdır. Bu önerimizle pozitif iktisadın alanından çıkıp normatif iktisadın alanına girdiğimizin farkındayız. 2007 Küresel Finansal Krizi ile birlikte pozitif ana akım iktisadın meşruiyeti sorgulanmaya başlandığı için (Bocutoğlu, 2009), ana akım iktisattan (Ortodoks İktisattan), ana akım dışı iktisada (Heterodoks İktisada) doğru bir açılım yapmanın zamanı gelmiş bulunmaktadır.

Şüphesiz üretim süreci, üretime katılan üretim faktörlerinin ortak çalışmaları ile yürütülmektedir. Üretim tek bir üretim faktörünün eseri değildir. Ancak üretilen değerın bölüşümünün; tamamen Marjinalist iktisatçı John Bates Clark'ın (1847-1938) Marjinal Getiriye Dayalı Bölüşüm Teorisine göre mi yoksa, John Stuart Mill'in önerdiği toplumsal mutabakata göre mi gerçekleştirileceği konusu tartışmaya açıktır. John Stuart Mill'e (1806-1873) göre, iktisat biliminde üretimin evrensel yasaları bulunmakla birlikte, bölüşümün evrensel yasaları yoktur. Toplum, devlet adı verilen örgütü aracılığıyla bölüşüm sorununu toplumsal mutabakat ile çözebilir (Skousen, 2003, s.136).

İktisat teorisinde, emeğe meta/mal muamelesi yapmayan ve onu sadece iktisadi hayatın değil hayatın tamamının en büyük amacı olarak gören bir heterodoks yaklaşıma ihtiyacımız bulunmaktadır. Emek ve değer konusundaki tartışmaların birincil amacı, emeği meta/mal statüsünden çıkarmak olmalıdır. Bu amacı gerçekleştirmek üzere -bu makalenin sahibi dahil- yola çıkacakların, Neo-Klasik İktisat Teorisi ile donanımlı bir hesaplaşmaya gireceklerini akıllarında tutmalarında yarar vardır.

KAYNAKÇA

- BARBER, W. J., **İktisadi Düşünce Tarihi**, Metropol Yayınları, İstanbul, 2007.
- BLAUG, M., **İktisatta Yöntem veya İktisatçılar Nasıl Açıkıyor?**, Eflatun Yayınevi, İstanbul, 1997.
- BOCUTOĞLU, E., "*Krizin Makro İktisadından Makro İktisadın Krizine: Eleştirel Bir Değerlendir-me*", **Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi**, Yalova, 2009.
- BOCUTOĞLU, E., **İktisadi Düşünceler Tarihi**, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012.
- BOCUTOĞLU, E., **Karşılaştırmalı Makro İktisat**, 5. Baskı, Murathan Yayınevi, Trabzon, 2012.
- BUCHHOLZ, G. T., **Ölü İktisatçılardan Yeni Fikirler, Modern Ekonomik Düşünceye Giriş**, Adres Yayınları, Ankara, 2005.
- EKELUND, R. B., Hebert, R. F., **A History of Economic Theory and Method**, McGraw-Hill Book Company, New York, 1975.
- EREN, E., **İktisatta Yöntem**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1994.
- HUNT, E. K., **İktisadi Düşünce Tarihi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2002.
- İNSEL, A., **İktisat İdeolojisinin Eleştirisi**, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.
- KAZGAN, G., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1997.
- OSER, J., Brue, S. L., **The Evolution of Economic Thought**, Harcourt Brace Jovanovich Publishers, Florida, 1988.
- SAVAŞ, V. F., **İktisatın Tarihi**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2007.
- SAMUELSON, P. A., **Foundations of Economic Analysis**, Harvard University Press, New York, 1965.
- SCHUMPETER, J. A., **History of Economic Analysis**, George Allen-Unwin Ltd., London, 1972.
- SKOUSEN, M., **Modern İktisadın İnşası, Büyük Düşünürlerin Hayatları ve Fikirleri**, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.